

אוניברסיטת תל-אביב
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
בית הספר להיסטוריה
החוג ללימודים קלאסיים

ידידות אצל קיקרו, בין מושג פילוסופי למונח חברתי

תקציר זה מוגש לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"
באוניברסיטת תל-אביב

מוגש על ידי:

עידו שבואלי

בהנחיית:

פרופסור בנימין איזק
פרופסור קרלוס לוי

מאי 2013

ידידות אצל קיקרו, בין מושג פילוסופי למונח חברתי

אם באמצעות חקירת היחסים הקרובים והרגשיים ההולכים ונרקמים בחברה כלשהי אנו יכולים להבין טוב יותר את עקרונותיה, מסורתה, האידיאלים ואופן המחשבה שלה, הרי שבחינת קשרי ידידות הוא כלי יעיל במיוחד לחשוף את מורכבותה ואופיה החברתי. נושא המחקר נוגע בסוגיית הידידות ככלל, ובסוגי קשרים שונים שבין אדם לרעהו בפרט. אין הדיסרטציה הזו דנה בהשתלשלות והתפתחות נושא הידידות בעולם המערבי, אלא בטבעה בזמן נתון מסוים, כפי שהיא מצטיירת בחייו של קיקרו.

ידידות יוונית-רומית, בהיבטיה השונים, נהיתה מושא למחקרים חשובים לאחרונה. לעומת זאת, ידידות קיקרוניאנית לא זכתה לפופולאריות רבה; ניתן לציין שלושה מחקרים עיקריים: ג. בואסיר, (G. Boissier) "קיקרו וידידיו" (*Cicéron et ses amis*), ר. סאנסן (R. Sansen) "דוקטרינת הידידות אצל קיקרו, תוכן, מקורות, ביקורת והשפעה" (*Doctrine de l'amitié chez Cicéron, exposé, source, critique,*) ו א. דניאו (E. Deniaux) "קליאנטלה וכוח פוליטי בתקופת קיקרו" (*Clientèle et pouvoir à l'époque de Cicéron*). המחקר הראשון פורץ דרך בבחינת סוגיית הקשרים השונים של קיקרו עם מכריו. בסקירת מערכות היחסים השונות הוא מתאר באופן אינפורמטיבי את מארג חיי החברה של המדינאי, אך הוא לוקה בחוסר מחשבה ביקורתית, ואינו מכיל את הפן התיאורטי אודות הנושא. האנליזה של סאנסן, עבודה מדוקדקת ומלומדת, מתייחסת לסמנטיקה של מילים המביעות קשרי ידידות למיניהם, ומציגה סקירה כרונולוגית של החשיבה הפילוסופית הקיקרוניאנית וחלוקה תמטית לתתי-נושאים חשובים; יחד עם זאת, תיאורית הידידות אינה מוצבת אל מול הפרקטיקה שלה, דבר שלדידנו חיוני ביותר להבנת המכלול. לבסוף, עבודתה של דניאו הינה פרוסופוגרפיה של יותר מ-150 קשרים שקיקרו ניהל עם מכריו. אוצר המילים, אופן ההתייחסות אל המכותב והמבנה התחבירי נבחנים בקפידה. עם זאת, יש לציין שרק ההתכתבות נלקחת בחשבון במחקר זה, ובנוסף אין אף התייחסות לקרבה פרטית. תפקידה של הדיסרטציה הזו למלא את הלאקונה שנוצרה בין שלוש העבודות שהוזכרו, בהציעה התייחסות וניתוח של סוג ידידות חדש: סובייקטיבית ופרטית בכתבים הקיקרוניאנים, תוך כדי בדיקת האספקטים הפילוסופיים והמעשיים גם יחד.

הנושא הנחקר בדיסרטציה הזו מתמקד במתאם בין מבנה וטבעה של החברה הרומית מצד אחד לבין סוגיה לשונית שנויה במחלוקת המתייחסת לספקטרום הסמנטי של המילה '*amicitia*' ונגזרותיה, מצד שני. במבט ראשון, המערך הכלכלי, המבנה החברתי והארגון הפוליטי מצביעים על כך שהביטוי '*amicitia*', אינו מכיל כל משמעות רגשית, אוטונומית ואינטרסובייקטיבית, וכיוון שכך, הוא משקף נאמנה את מציאות העיר. באופן הפוך, הנתונים המובאים על ידי חוקרים רבים בנוגע לאספקטים שונים של תפקוד העיר העתיקה, מאשרים משמעות סוציו-פוליטית בלבד של המילה; היסטוריונים אלו מורים על היעדר פרקטיקות בין-אישיות אינטרסובייקטיביות בתוך כותלי העיר. שתי בעיות מוצגות כאן: הראשונה היא גלובלית, ומתייחסת לפרקטיקות של ידידות בין בני אדם באשר הם- יצורים חברתיים ואמוציונליים. אינני יכול לתמוך בנקודת מבט השוללת תכונות אפקטיביות וסובייקטיביות של בני אדם בחברה כלשהי. מכאן שהשאלה האמיתית היא לא ההיתכנות של קשרים בין-אישיים פרטיים וסובייקטיביים וקיומם ברומא באופן כללי ובפרט אצל קיקרו, אלא האופן בו הם מוצגים: מהם סימניו הלשוניים ומהם היבטיו הפרקטיים? הקושי השני, ספציפי לנושא הידידות הרומית, מתמקד במתאם בין משמעות המילה '*amicitia*' לבין הפרקטיקות שלה. בקרב חוקרים מסוימים, נדמה שישנו בלבול בין השניים, או איחוד, כך שהביטוי 'ידידות רומית' מוצג מבלי לציין אם מדובר במשמעות הסמנטית או ב- *praxeis* שלה. השאלה המרכזית היא איפוא כפולה, והיא מנוסחת באופן הבא: האם קיימים מילה או ביטוי המציינים ידידות שטבעה אמוציונלי, פרטי ואינטרסובייקטיבי בכתביו של קיקרו? וכיצד סוג זה של ידידות מתבטא למעשה, בהנחה שהיא בהכרח קיימת?

השערת המחקר היא שידידות פרטית וסובייקטיבית, להלן י.פ.ס. (PSF באנגלית ו APS בצרפתית), בהכרח קיימת בכל חברה כיוון שהיא מהווה חלק אינהרנטי של כל פרט ופרט בהיותו יצור חברתי-אפקטיבי-קומוניקטיבי. כוונת המחקר היא לחשוף את סימניה הלשוניים וביטויי הפרקטיקה שלה בכתביו של קיקרו.

מבחינה מתודולוגית, שתי השאלות שאוזכרו מובהרות על ידי פעולה פשוטה: ההבחנה בין הדיון הסמנטי בנוגע למילה '*amicitia*', המושפע הן מהפן הפילוסופי הן מהמציאות הסוציו-פוליטית, לבין פרקטיקות של ידידות. על מנת לבחון את השאלה הראשונה, סמנטית בעיקרה, באופן אינטגראלי, יש לערוך מחקר משלים שעוסק בפילוסופיה של ידידות מחד גיסא, ומאידך גיסא, במציאות הסוציו-פוליטית שלה. לשאלה השנייה, הנוגעת לפרקטיקות של ידידות, חסר אובייקט למחקר. מה הכוונה ב-'פרקטיקות פרטיות-סובייקטיביות של ידידות'? כיצד ניתן לזהות אותן בטקסט? שאלה זו מחייבת התבוננות מקדימה של שני קריטריונים בסיסיים: המרחב הפרטי והבנת הסובייקט, שניהם בעלי הסטוריה שצריכה להיבדק בקפדנות.

תוצאות המחקר בנוגע לשתי השאלות המרכזיות של הדיסרטציה הן הבאות: מבחינה לשונית, לא קיימים מילה או ביטוי המגדירים את קשר ה-י.פ.ס (ידידות פרטית וסובייקטיבית) בכתביו של קיקרו. בפילוסופיה שלו, בחינת המונחים העיקריים הקשורים למושג הידידות, '*amicitia*' (ה-*oikeikôsis* וה-*virtutes*), מצביעים על כך שהוא מבוסס בעיקר על תבניות חברתיות ואתיות של הסטואה השואבות בתורן רעיונות מאפלטון ואריסטו. על אף שאלו אכן כוללות אלמנטים אינטרסובייקטיביים ברורים, החידוש הקיקרוניאני, ה-'*veritas*' (האמת), מעניק צביון פרגמטי בעיקרו למונח הידידות הפילוסופית. בנוסף, נמצא כי מושג ה-'*amicitia*' מוצב כולו במרחב הציבורי, ואינו מתייחס במפורש לספרה הפרטית. בנוגע למציאות הסוציו-פוליטית של הביטוי '*amicitia*', זו מתגלה כנטולת תוכן סמנטי בין-אישי פרטי וסובייקטיבי; ניתוח ביטויים נלווים המגדירים קשרי ידידות, הראה שאלו נחלקים לקטגוריות הבינאריות-משלימות הבאות: ה-'בית' לעומת ה-'ציבורי'; ה-'רציונאלי' לעומת ה-'אי-רציונאלי'. מחלוקה סמנטית זו ניתן להסיק שהמרחב הפרטי והאינטרסובייקטיבי אינם מהווים קריטריונים להגדרת סוגי קשרי ידידות בשפתו של קיקרו.

בנוגע לשאלה השנייה, המחקר מציג שהחסכון הלשוני מתאזן על ידי עושר העדויות המצביע על קיומם של פרקטיקות י.פ.ס.. על אף שהמילה '*privatus*' אינה מורה על רעיון ה'פרטי' בכתביו קיקרו כפי שהוגדר בתחילת המחקר, ניתן להבחין בחלוקה תאורתית ברורה בתפישת המרחב, ובאופן מעשי, בכך שישנה

היקשרות אמוציונלית חזקה למרחבים פרטיים מסוימים, כמו למשל לבית על הגבעה הפלטינית. באופן פיגורטיבי, הספרה הפרטית נרקמת באמצעות הדרת האחר בהתכתבות, שם ניתן להבחין גם בתקשורת אינטרסובייקטיבית, בעיקר עם אטיקוס. בניגוד לתיאורית 'ארבעת ה- *personae*' המצביעה על הבנה יחסית שטחית וסטריאוטיפית של סוגיית הסובייקט, הקשר עם הידיד הספציפי הזה מכיל הוכחות חותכות לפרקטיקות אינטרסובייקטיביות: הכרה פיזית ורוחנית של האחר כסובייקט יחיד ומיוחד, קרבה אמוציונלית, אינטנסיבית והדדית, כנות, אומץ, חשיפה ואמון.

תוצאותיה של הדיסרטציה נוגעות בנושא רחב ביותר: הדיאלקטיקה בין שפה לפרקטיקה. המסקנה היא שקיימות פרקטיקות בין-אישיות פרטיות וסובייקטיביות בחייו של קיקרו, המשתקפות כאמור בידידות עם אטיקוס, אך הללו חסרות שם מוגדר. תחת כותרת של מחקר משלים עתידי, ניתן לשאול מניין נובע חוסר האיזון הזה? מדוע פרקטיקות ה- י.פ.ס. אינן נקראות בשם מסוים, בעוד שקשרים מסוג אחר דווקא כן? מהן התשובות האפשריות לסוגיה זו: לשוניות? תרבותיות? סוציו-פוליטיות? פילוסופיות? ומה ניתן יהיה ללמוד על התקופה הקיקרוניאנית מהן?